

**Н. П. Вільховченко,**

*Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів*

## ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ КВАЗИСПЕЦІАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В ТЕКСТІ НАУКОВОЇ ФАНТАСТИКИ

*У статті досліджено спеціальну лексику в науково-фантастичному тексті, яка включає власне спеціальну і квазіспеціальну лексику, вигадану автором. Дослідження розкриває шляхи створення фантастичних образів художньої картини світу за допомогою квазіспеціальної лексики.*

**Ключові слова:** жанр, стиль, спеціальна лексика, науково-фантастичний текст, квазіспеціальна лексика.

*В статье исследуются особенности специальной лексики, функционирующей в научно-фантастическом тексте, которая включает как собственно специальную, так и созданную автором квазиспециальную лексику. В исследовании раскрывается, каким образом автор, используя квазиспециальную лексику, создает фантастические образы художественной картины мира.*

**Ключевые слова:** жанр, стиль, специальная лексика, научно-фантастический текст, квазиспециальная лексика.

*The paper considers special vocabulary which contains special vocabulary proper and quasi-special vocabulary coined by the author. The research provides a comprehensive investigation of functional characteristics of the quasi-special vocabulary used in science fiction. Special attention is given to the genre-forming potential of special vocabulary in science fiction.*

**Key words:** genre, style, special vocabulary, science fiction text, quasi-special vocabulary.

**Постановка проблеми.** Швидкий розвиток науки і техніки сучасного світу відображається у літературних творах, передусім у науковій фантастиці, що сприяє появі новотворів, які приваблюють увагу сучасних лінгвістів. У цьому контексті важливим є аналіз функціонування спеціальної лексики науково-фантастичного тексту.

**Огляд останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми.** Виникнення образів фантастичного світу під час написання автором тексту зумовлює процеси уяви, які відбуваються у свідомості. Автори-фантасти створюють назви для номінації фантастичних об'єктів. Завдяки цьому у науково-фантастичному тексті (НФТ) виникають нові слова на позначення реалій, що існують у фантастичному світі. Дослідження лексичних новотворів (В. В. Лопатін, А. Г. Ликов, В. Г. Гак, Р. Ю. Намітокова, І. С. Улуханов, Н. С. Валгіна, О. М. Турчак, Ю. А. Зацний) дають змогу виявити тенденції розвитку лексико-семантичної системи. Це стосується словотвірних процесів та напрямів семантичного розвитку лексики.

Мовне оформлення науково-фантастичних творів уже було об'єктом уваги фахівців (Л. А. Кузнецової, Ю. В. Ковалік, Т. Н. Тесленко, Т. А. Сінопольської, О. О. Калінюк, А. А. Лисенко, Т. В. Катіш), однак функціонування квазіспеціальної лексики наукової фантастики сьогодні ще малодосліджене.

**Завданням дослідження** є визначення й опис функціональних особливостей квазіспеціальної лексики (КЛ) у сучасному англomовному науково-фантастичному тексті.

**Матеріалом дослідження** послуговували романи і оповідання англomовних письменників-фантастів другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст.: В. Дітца, Д. Адамса, А. Кларка, У. Гібсона, Т. Джонса, Е. Айдля, К. Саймака, А. Маккефрі, Е. Скарборг, М. Тиса, Дж. Йорка, У. Сміта та ін. (загальний обсяг близько 3 500 сторінок).

**Виклад основного матеріалу дослідження.** В основі НФТ є фантастичний світ. Його створення реалізується за допомогою особливої лексичної системи, яка включає спеціальну лексику, котра складається з власне спеціальної лексики та КЛ. Квазіспеціальну лексику кваліфікуємо як шар лексичних новотворів, що номінує об'єкти та явища, які існують виключно у фантастичному світі; КЛ налічує квазітермінологію, квазіномеклатуру та квазіспеціальні іншокодові повідомлення (формули, схеми). З функціонуванням квазіспеціальної лексики у НФТ тісно пов'язане поняття референції (відношення актуалізованої лексичної одиниці до об'єктів). Процес референції пов'язаний з такими елементами, як *денотат* та *мовна одиниця*. Як і власне спеціальна, квазіспеціальна лексика у НФТ співвідноситься з певними позамовними об'єктами і явищами. Однак, як уже зазначено вище, відмінною ознакою КЛ є те, що об'єкти та явища, які вона позначає, вигадані автором. Звідси випливає, що особливістю квазіспеціальної лексики НФТ є *фантастичний денотат*, аналогу якого немає в реальності.

Квазіспеціальна лексика, яку використовують у НФТ, виконує певні функції на рівнях мовлення та тексту. Наприклад, на рівні мовлення КЛ виконує функції, притаманні всім лексичним одиницям, а саме: номінативну та денотативну. Зокрема, КЛ номінує об'єкти фантастичного світу. Виконуючи денотативну функцію, одиниці КЛ певним чином імітують наукові терміни. Їх не тільки утворюють у такий самий спосіб, але й іноді супроводжують поясненням або визначенням, так само, як власне терміни в науковому тексті.

Підкріплення слова денотатом засвідчує, що «в свідомості мовця існує дедуктивно виведене ним правило: «якщо є слово, то є й реальний об'єкт». Саме цим правилом і користуються автори-фантасти [6, с. 37]. Свідомість читача підкоряється цьому правилу, в результаті чого читач сприймає науково-фантастичні лексеми за нормальною мовною логікою, тому об'єкти й поняття у НФТ постають як реальні. Водночас читач розуміє умовність, нереальність ситуацій у науковій фантастиці.

Загальні особливості КЛ визначають її функції у НФТ. На рівні тексту виокремлюють низку важливих функцій КЛ, а саме: утворення образу фантастичного світу, колориту фантасто-екзотичності, імітацію науково-технічної атмосфери, а також утворення атмосфери майбутності, – в результаті чого проявляються такі характерні ознаки наукової фантастики, як фантастичність та художня імітація науковості. На наш погляд, ці функції КЛ впливають з номінативної та денотативної, адже через номінацію неіснуючих об'єктів реалізується фантастичність, створюється колорит фантасто-екзотичності та атмосфера майбутності, а через номінацію наукових понять та технічних об'єктів проявляється «наукова» ознака НФТ.

Отже, властивість подавати те, що не існує, як реальне закладена в самій природі КЛ (вигадане як реальне подають власне у фантастичному світі, який сприймає читач як аналог реального, тобто як такий, що ніби не суперечить дійсності).

Квазіспеціальні лексичні одиниці створюють у НФТ колорит фантасто-екзотичності. Адже зазвичай їхнє використання пов'язано з фантастичними реаліями іншопланетних цивілізацій, з описом побуту, інноваціями у галузі техніки та науки майбутнього, що існують у фантастичному світі, вигаданому автором. Отож вважаємо, що одиниці КЛ у науково-фантастичному тексті по суті є фантастизмами (тобто фантастичними екзотизмами).

Відомо, що власне екзотизми – це слова, запозичені з інших мов, які позначають реалії життя іншого народу чи країни. Подібно до власне екзотизмів, КЛ у тексті також має стилістичне забарвлення: з одного боку, ця лексика є ніби своєю, нейтральною для персонажів фантастичного світу, а з іншого – вона є чужою, екзотичною для читача.

Екзотичне забарвлення найінтенсивніше проявляється в одиниць спеціальної лексики, які корелюють із тематичними групами власне екзотизмів, що існують у мові. До них належать вигадані автором топоніми, гідроніми, ороніми, астроніми, які є неначе знайомі «майбутнім» цивілізаціям, назви професій, закладів та організацій, назви представників флори та фауни, одиниць виміру. Наведемо приклади вживання деяких одиниць КЛ, що належать до цих тематичних груп:

«*The humans, who had been led to expect something verging on paradise, had arrived to find that **Zuul** had been inhabited for hundreds of thousands of years*» [8, с. 5].

«*A **gbaanyi** was about one and a half years, by Standard time, which was how these humans measured their days*» [10, с. 176].

«*Even the curtains in the crew rooms were woven from the hair of the **silky canadil**, which lives high up in the **Mountains of Merlor***» [9, с. 148].

У цих прикладах спостерігаємо використання КЛ, яка належить до різних тематичних груп та створює колорит фантастико-екзотичності у творах: **Zuul** (квзіастронім), **Mountains of Merlor** (квзіоронім), **gbaanyi** (одиниця ініопланетного виміру часу), **silky canadil** (назва представника ініопланетної фауни). Наведені групи КЛ співвідносяться з тематичними групами власне екзотизмів. Це означає, що КЛ визначається тематичними розрядами екзотизмів. Відомо, що під час змалювання реалій минулих епох у художньому тексті як зображувальний засіб використовують застарілу лексику (архаїзми). За аналогією, під час опису майбутніх часів подібну стилістичну функцію виконують фантастизми майбутнього:

«*She, Captain Becker, RK, and Aari had stood on the lowered platform of the **robolift***» [10, с. 14].

В уривку використано квазітермін **robolift**, який є фантастизмом, оскільки позначає предмет (роботизований ліфт), що «існує» тільки у фантастичному світі. Водночас, цей квазітермін створює атмосферу майбутності, адже світ, де існує зазначений предмет, є у вигаданому майбутньому. Зазначимо, що майбутність розглядаємо з точки зору читача, який сприймає текст. Щодо внутрішньотекстової, персонажної, точки зору час знаходиться в теперішньому.

Однією з найважливіших функцій КЛ у науково-фантастичному тексті є функція створення фантастичного світу, яка пов'язана з властивістю слів утворювати в тексті певну понятійну систему, певні лексико-семантичні групи. Вигадуючи фантастичний світ, автор «створює» фантастичні реалії, об'єкти та номінує їх. Незважаючи на те, що одиниці КЛ у НФТ можуть бути тематично різними, вони мають здатність встановлювати між собою стилістичний і семантичний зв'язок. Така здатність одиниць КЛ відзначається, з одного боку, своєрідністю, а з іншого – спільністю їхньої семантичної природи. Як наслідок, читач підсвідомо виокремлює у тексті всі одиниці КЛ, що позначають об'єкти фантастичного світу. У його свідомості у такий спосіб вони утворюють систему, яка є наповненою певною кількістю елементів.

Наприклад, у романі В. Дітца «Steelheart», в якому описано суспільство планети **Zuul**, автором використано 76 одиниць КЛ, що розподіляються за різними тематичними групами: а) назви вигаданих професій: **Beta 410 police special** (тип робота-поліцейського), **roboticist** (робототехнік), **xenanthropologist** (антрополог, що досліджує ініопланетян, а також андроїдів); б) назви вигаданої зброї: **nonlethal stun gun** (тип зброї, що не вбиває, а тимчасово паралізує жертву), **robostunner** (тип зброї проти роботів), **robot rounds** (бойовий ладунок, призначений для боротьби з роботами); в) назви фантастичної техніки: **SS-4** (тип штучного супутника-шпигуна, що має свідомість); г) назви фантастичних мов, діалектів, якими розмовляють мешканці цієї планети: **Zid dialect**; д) топоніми: **Riftwall** (назва міста), **Valley Harmony** (назва ініопланетної долини), **HZ** (територія на планеті **Zuul**, призначена тільки для людей); е) квазітерміни, що позначають соціальний устрій на планеті: **robotic social interaction system** (суспільна система роботів), **robotic infrastructure** (інфраструктура роботів).

Уже сам перелік одиниць КЛ, використаних у тексті, окреслює життя на іншій планеті, з власною географією, соціальним устроєм та своїми особливими реаліями. Отже, одиниці КЛ вибудовують розгалужену й структуровану понятійну мережу.

У романі Д. Адамса «Life, the Universe, and Everything», де розповідають про пригоди героїв у космосі, існує власна розгалужена й тематично різноманітна система КЛ, яку використано для опису фантастичного світу. Передусім це найменування вигаданих планет: **Cwulzenda**, **Effa**, **Folfanga**, **Preliumtarn**, **Han Wavel**; квазітопоніми, квазіороніми: **Sevorbeupstry** (назва ініопланетної країни), **Quentulus Quazgar Mountains**, **Mountains of Frazfraga**; типи вигаданої зброї: **ultimate weapon**, **supernova bomb**, **star laser**, **maxi-slorta hypernuclear device**; технічні та наукові квазітерміни: **advanced hypermathematics**, **sub-etha sens-o-matic** (пристрій, що відчуває аномалію в просторово-часовому континуумі) [7].

**Висновки та перспективи дослідження.** Особливість КЛ полягає у тому, що вона має фантастичний денотат, аналогу якого не існує в реальності. КЛ виконує низку текстових функцій: створення образу фантастичного світу, колориту фантастико-екзотичності, імітація науково-технічної атмосфери, а також функція створення атмосфери майбутності. Наголосено, що КЛ має здатність утворювати систему в НФТ. У перспективі дослідження: аналіз лексичних одиниць, які втратили статус квазіспеціальної лексики; дослідження проблем, які стосуються процесів та шляхів входження квазітермінів до загальнолітературної мови; вплив етнокультурних чинників на мовне оформлення науково-фантастичного тексту.

#### Література:

1. Калінюк О. О. Композиційно-мовленнєва форма «опис» у науково-фантастичному тексті : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. к. філол. н. : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. О. Калінюк. – Одеса, 1999. – 16 с.
2. Катиш Т. В. Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Катиш. – Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.
3. Ковалик Ю. «Фантастическая реальность»: опыт лингвистического подхода / Ю. Ковалик // Всесоюзная научная конференция-семинар, посвящ. Творчеству И. А. Ефремова и проблемам научной фантастики : тезисы докладов и сообщений. – Николаев, 1988. – С. 121–123.
4. Кузнецова Л. А. Язык и стиль научно-фантастических романов Г. Д. Уэллса : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Лилия Андреевна Кузнецова. – Львов, 1967. – 343 с.
5. Тесленко Т. Н. Жанровая специфика перевода научной фантастики : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Т. Н. Тесленко. – Одесса, 1989. – 16 с.
6. Лисенко А. А. Сербська та хорватська науково-фантастична лексика [Електронний ресурс] / Алла Андріївна Лисенко. – Режим доступу : <http://www.rastko.rs/rastko.ukr/umetnost/lisenko2002/lisenko-01.html>

#### Список джерел ілюстративного матеріалу:

7. Adams D. Life, the Universe, and Everything / D. Adams. – London : Pan Books, 1982. – 160 p.
8. Dietz W. Steelheart / William Dietz. – New York : Ace Books, 1998. – 324 p.
9. Jones T. Starship Titanic / Terry Jones. – New York : Ballantine Books, 1998. – 246 p.
10. McCaffrey A. Acorna's World / A. McCaffrey, E. Scarborough. – New York : Harper Collins Publishers, 2000. – 306 p.